

SCHILLER VERA

Az alexandriai Szarapeion

Az alexandriai Szarapisz templom gyönyörű épületére a hellenisztikus korban Egyiptom görög és egyiptomi lakossága egyaránt tisztelettel tekintett. A Szarapisz-kultusz igazából akkor kezdődött, (vagy akkor fejlődött ki az Oszirisz- és Iszisz-kultusból), amikor az ország a Ptolemaioszok fennhatósága alá került.

Amikor Egyiptomot meghódította Róma, Szarapisz és Iszisz kultusza elterjedt az egész Földközi-tengeri medencében. Tisztelete addig tartott, amíg nem győzött a kereszténység, a templom Theophilosz patriarcha általi lerombolását (i. sz. 392) tekintették a pogányság gyászdalának. Azért ehhez hozzá lehet tenni, hogy a kereszténység elleni harc még olyannyira folytatódik, hogy i. sz. 415-ben a keresztény csócselék Kürillosz patriarcha utasítására meggyilkolja Hüpatia filozófusnőt, és az alexandriai Mousseion, amelynek tudósai féltitkos társaságként védték az ősök kultuszát, túlélte az arab hódítást is.

A templomot magát különlegesnek tartották, szépsége mellett még tudományos eredmények reprezentánsának is. Ez a tanulmány összefoglalja azt, amit az alexandriai Szarapisz-templomról és a vele összefonódott Szarapisz-kultusról lehet tudni.

Amikor i. e. 332-ben Alexandrosz elfoglalja Egyiptomot, a helyi lakosság örömmel üdvözli. Fogadtatása tehát nyilvánvalóan más, mint Hellasz városaiban, ahol gyűlölik, és más, mint a Perzsa Birodalom belsejében, ahol egyértelműen ellenséget látnak benne. Alexandroszról azt mondják, hogy össze akarta olvasztani a kultúrákat, aminek jeleként perzsa hercegnőket adott hozzá hadvezéreihez, de ezzel az eljárással csak gyűlöletessé tette magát a makedónok előtt, és természetesen nem nyerte meg a perzsák rokonszenvét sem.

Egész más a helyzet Egyiptomban, ahol egyértelműen felszabadítóként fogadják. Siva oázisában, Amon szentélyében, ahová elzarándokol, a papok készséggel ismerik el Amon fiának, ami egyiptomi szóhasználatban egyértelműen annyit jelent, hogy ő Egyiptom jog szerinti uralkodója. Egyiptom fáraója a megszemélyesített istenség, fia nyilvánvalóan az istenség gyermeke. Szükség akkor van ennek megerősítésére, ha új dinasztia kerül az ország élére.

A *Sándor-regény* Egyiptomból származó változata szerint egyébként Alexandrosz tulajdonképpen Nektanebosznak, az utolsó fáraónak a fia. A regény szerint, amikor ez utóbbi csatát veszített a perzsákkal szemben, nem a Meroé Birodalomba menekült, ahogy a történelmi tények alapján valószínűsíthető, hanem Makedóniába, Philipposz királyhoz, ahol varázslóként kígyó-alakban nyerte el Olümpiasz királynő szerelmét és lett Alexandrosz vér szerinti apja.¹

Mindenesetre maga Alexandrosz örömmel fogadta el a papok meghatározását, hogy ő Amon isten vér szerinti gyermeke, és végrendelete szerint itt, a jósdában akarta eltemettetni magát. Egyiptomban, a Nílus torkolatában alapítja meg i.e. 331-ben az első önmagáról elnevezett várost, Alexandriát, amely azonban csak halála után épül fel. Alexandrosz i.e. 323-ban Babilonban meghalt. Rövidéletű birodalma, amelyet csak az ő hadvezéri tehetsége tartott fenn, rögtön megszűnt létezni, részeire esett szét.

Ptolemaiosz, Alexandrosz hadvezére talán legelsőként ismeri fel a Birodalom életképtelenségét. Satrapiának (helytartóságnak) Egyiptomot szerzi meg magának, hatalmi körét kibővíti Kiprozra és Kürénére. És ámbár Ázsiában is hódít meg területeket, és időnként Hellasz város-

¹ Kákósy László: Varázslás az ókori Egyiptomban Budapest 1978. 138–140.

államait is igyekszik befolyása alá vonni, ezt Egyiptom uraként teszi. Előbb óvatosan Egyiptom helytartójának nevezi magát, majd i.e. 305-ben ősi szertartások szerint koronázzák meg, és mint fáraó a Ptolemaiosz Szótér nevet viseli. (Tehát 323 és 306 között helytartóként, i.e. 305–283 között fáraóként áll Egyiptom élén.)²

Uralma jogosságának megszilárdítására a régi egyiptomi hagyományokat éppen úgy felhasználja, mint Alexandrosz tiszteletét. Alexandrosz holttestét, kívánsága szerint Egyiptomba vitték. Azonban nem a Siva oázisban temetik el, isteni apja közelében, ahogy meghagyta, hanem Memphiszben, Egyiptom fő- és koronázó városában. (Sztrabon hiráda szerint Ptolemaiosz egy olyan csata révén ragadta el a holttestet Perdikkasz kezéből, amelyben Perdikkasz is elesett.³) A Perdikkasz életét is követelő két ütközet i.e. 321-ben és i.e. 320-ban persze nem elsősorban Alexandrosz holttestéért, hanem a hataloméért folyt. Perdikkasz meg akarta tartani – saját vezetése alatt – Alexandrosz birodalmát. Ezen győzelmek nélkül nem lehetett volna Ptolemaiosz Egyiptom királya.⁴

Amikor pedig felépül az új főváros, az Alexandrosz által megtervezett tengeri kikötő, Alexandria (egyébként ez Egyiptom első tengeri kikötővárosa), odaviszi Alexandrosz holttestét egy új, nagyszabású sírba. Ezzel a lépéssel elszakítja egymástól a görögöket és az egyiptomiakat. Az egyiptomi templomok ugyan bővülnek, újraképeznek, de Egyiptom pharaói egy olyan városban laknak, amelynek kultúrája idegen az országtól, amelynek fővárosa. A pharaók az egyiptomi nyelvet sem beszélik, a jogrendszer élesen megkülönbözteti az ősi jogot megőrző egyiptomiakat, és a városaik (Naukratisz, Ptolemaisz, Alexandria) jogszokásai szerint tagozódó görögöket.

Egyiptom és Alexandria különállása olyan éles, hogy Egyiptom fővárosa nem számít Egyiptomnak. Rengeteg művész, tudós él itt, de mindnyájan görögül beszélnek, görög filozófusokat vitatnak, és a Muszeion könyvtára messze földről összegyűjti a világ görögül írt, vagy görögre fordított műveit.⁵

Azonban, mindennek ellenére a Ptolemaioszok nem akarták ellenségként kezelni a helybeli etnikumot. Nem véletlen, hogy Ptolemaiosz Szótér régi szertartások szerint koronáztatta meg magát Memphiszben Egyiptom pharaójává, és hogy IV. Ptolemaiosz Philopator i.e. 217-ben felgyőzött egyiptomiak révén győzte le a raphiai csatában Nagy Antiochoszt. Ezek után költöztek az Egyiptom templomainak évről évre megtartott zsinatai – amelyek az egyiptomiakat képviselték az idegen hódítókkal szemben – Alexandriából Memphiszbe. A papság itt arra törekedett, hogy az Egyiptomban élő idegenek olvadjanak be az egyiptomiak közé, és az egyiptomiak fölött egyiptomiakként uralkodjanak.

Hozzá lehet mindehhez tenni, hogy ez mérsékelt törekvés volt, az Új Birodalom fővárosa, Théba ugyanis a teljes függetlenséget képviseli. Felső-Egyiptomban többé-kevésbé állandóan nemzeti dinasztia uralkodott, és az itt uralkodók a pharaó címét is viselték. I. e. 88-ban a ptolemaioszi csapatok bevették és felgyújtották a szent várost.⁶

Ebben a viszonylatban kell látni a Szarapisz-kultuszt.

A halál utáni élet, a különböző lélekképzetek adják az egyiptomi mitológia egyik központi problémáját, ezt fejezi ki Oszirisznek, Iszisznek és fiuknak, Horusznak a története. Oszirisz meghal, de halálával új életnek lesz a forrása, hiszen fiát, Horuszt a már halott Oszirisz nemzi. Mert a halott Oszirisz a termékenység (istene), belőle lesz a gabona, belőle folyik a Nílus, termő ereje fiút hoz létre. Oszirisznek – Egyiptom egykori királyának, aki várja a vele azonosuló halottat – és fele-

² Dobrovits Aladár: Egyiptom és a hellenizmus 140–141, 143–146. In: Dobrovits Aladár: Egyiptom és az ókori Kelet világa. Budapest 1975. 127–217.

³ Sztrabon: Geographica XVII. 1, 8. (C. 794.)

⁴ Donald B. Redford: The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt. Oxford 2002. Volume III / 76–77, 622.

⁵ A. Bouché-Leclercque: Histoire des Lagides, Paris, 1903. – Bruxelles 1963. I., 121–122, 128–133.

⁶ Dobrovits Aladár: Egyiptom és a hellenizmus 151–152. (In: Dobrovits Aladár: Egyiptom és az ókori Kelet világa. Budapest, 1975, 127–217)

ségének, Iszisznek a kultusza már a klasszikus Egyiptomban is szent misztérium volt. Ennek jele, hogy a beavatottak, ha tehették, az isten sírja körül Abüdoszban temetkeztek el, vagy legalábbis jelképes sírt állítottak maguknak. Ezért történhetett meg, hogy bár mindenki tudott róla, a kultusról csak töredékes leírást kapunk. Maga a misztérium szent titok. Az i.e. 2450 táján felvessett piramisszövegek már utalnak rá, és az i.e. 2781-ben trónra lépett Dzsószer pharaó már eljátszotta az úgynevezett jubileumi ünnepen Oszirisz halálát és új életre kelését.⁷

Oszirisz és Iszisz mítoszának első részletes leírását Plutarchosz adja i. sz. 120 körül, a rólu k szóló vallásfilozófiai értekezésben, akit, mivel görög, nem köt az egyiptomi misztérium titka.⁸

Szarapisz eredetileg az Oszirisszal egyesült (Oszirisszé vált, azaz meghalt), elsősorban Memphisben tisztelt Apisz.⁹ Lényegében Oszirisszel azonos, ezért tekintették Isziszt az ő feleségének is. (A sírköveken egyébként is a halott Oszirisszel, felesége Iszisszel azonosul.) Oszirisz-Apisz görög kultusza régebbi, mint Ptolemaiosz királysága, Egyiptomban pedig az Újbirodalom óta tisztelik, de Ptolemaiosz Szótér volt az, aki felismerte jelentőségét és az új Alexandria-közpon t ú Egyiptom legfőbb istenévé tette.

Ptolemaiosz Szótérnak a mítosz szerint álmában megjelent egy ismeretlen isten, kéréssel és fenyegetéssel fejezte ki azt a szándékát, hogy Alexandriába kíván jönni. A delphoi jóshely segítségével találták meg Ptolemaiosz küldöttei az isten szobrát a Fekete-tenger menti Szinopében, és az isten közbelépésére sikerült rávenniük Scydrothemisz királyt, hogy adja át a csapzott hajú és szakállú, jóságos tekintetű, trónon ülő isten-szobrot, a későbbi Szarapisz-ábrázolások egyértelmű mintáját.¹⁰ (Csak CLEMENS ALEXANDRINUS, a SEPTIMIUS SEVERUS idején élő egyházatya nevezi a kultusz bevezetőjének PTOLEMAIOSZ PHILADELPHOSZT, Ptolemaiosz Szótér i.e. 283/282–246 között uralkodó fiát.¹¹)

Amikor az istenség szobra Egyiptomba érkezett, az eumolpida TIMOTHEOSZ, az eleusziszi misztériumok papja, és a sebennütoszi MANETHO, Thébai papja, aki Egyiptom történelmét írta meg görög nyelven, tehát a görög és az egyiptomi papság prominens képviselői egyaránt úgy ismernek rá Szarapiszra, mint nagy istenségre.¹²

Szarapisz, mint Iszisz férje lett tehát az az istenség, amelyet közösen tisztelhetett az Egyiptomban lakó két nép. Ptolemaiosz politikai bölcsességére vall, hogy olyan istent tudott adni, akit görög és egyiptomi alattvalói egyaránt imádhattak, aki a főváros és a dinasztia főistene is lett. Azt pedig, hogy az Oszirisszé vált Apisz kultuszát Memphisből hozta át, elég nyilvánvaló lesz PAUSZANIASZnak abból a kijelentéséből, hogy a legrégebbi Szarapisz-szentély a memphiszi, a leg-híresebb az alexandriai.¹³

Szarapisznak BRÜAXISZ által alkotott szobra modiont (vékát) hord a fején és rőföt tart, azaz a víz mértékét. A III. MICHAEL alatt (i.sz. 842 és 863 között) élő GEORGIOSZ MONACHOSZ, és a művét 1000 körül felhasználó Souda-lexikon (és a bizánci reneszánsz) tisztelettel említi a nevét, mint egykori memphiszi királyét, akinek hálából jótetteiért az alexandriaiak igen nagy és nagyon szép templomot emeltek.¹⁴ Erről a templomról még azt is tudatja a szerző, hogy benne egy szobrot készítettek rézből, fejében belül vasat szegeztek fel, és vele átellenben a tető mennyezet-kockáin

⁷ Dobrovits Aladár: Húsvét a meghaló és feltámadó istenség ünnepe, 410–412. (In D. A: Egyiptom és az ókori Kelet világa 409–416.) A római császárkori Osiris-vallás megértéséhez 11–12, 28–29. (In. D. A. :Egyiptom és az ókori Kelet világa 1–39.)

⁸ Plutarchosz: *De Iside*, 12–19.

⁹ Apollodorosz: *Bibliothéké* II, 1, 1. Plutarchosz: *De Iside* 29. *Nymphodorosz Syracusanus*: *Fragmenta* fr. 20 *Fragmenta Historicorum Graecorum* II. (ed. Muellerus) Parisiis, 1848, 380.

¹⁰ Plutarchosz: *De Iside* 28. *De solertia animalium* 36 /2. Tacitus: *Historiae* IV. 83.-84. Arrianosz: *Anabasis* VII. 26. Ambrosius Theodosius Macrobius: *Saturnalia* I. /7, /14. Dionüsziosz: *Orbis terrarum descriptio* 254–256. Eustathios: *ad Dionysium* 254.

¹¹ Clemens Alexandrinus: *Prorepticus* IV. 48, 1–2.

¹² Plutarchosz: *De Iside* 28.

¹³ Pauszaniasz: *Descriptio Graeciae* I. 18, 4.

mágneszt helyeztek el. Ennek fizikai ereje felrántotta a szobrot, amely lebegve függött, és a hatalmas találmány és tudomány erősen tartotta a talaj és a földél között, hogy mindenki csodálatára egyáltalán nem esett le.¹⁵

Szarapisz kultusza volt az, amelyet az idegenek később is Egyiptommal azonosítottak, olyannyira, hogy a Souda Thulisz-szócikke¹⁶ egy egyiptomi pharaó számára adott jóslatot Szarapisz számára ad, jóllehet a forrása (a JUSTINIANUS idejében i.sz. 527–565 között született) a Malalasz-féle Világkrónika,¹⁷ nem nevezi meg az istent.

Egyiptom ugyan római provincia lett, amely gabonájával a Római Birodalmat volt kénytelen táplálni, de magát a Szarapisz-Iszisz kultuszt ismerték és tisztelték birodalomszerte mindenütt.

VESPASIANUS (i.sz. 65–79) Nero halála után állítólag egyedül lépett Alexandriában Szarapisz templomába, és az istentől kapott biztatást, hogy induljon harcba a császári hatalomért, sőt Szarapisz azt is elintézte, hogy meggyógyítson nagy nyilvánosság előtt egy vakot és egy bénát.¹⁸ Ezt a propaganda szöveget nyilvánvalóan nem terjesztették volna birodalomszerte, ha nem lett volna jótékony hatása. Ugyanakkor Vespasianus kisebbik fia, a későbbi DOMITIANUS császár úgy menekült meg a Capitoliumról a négy császár évében, i.sz. 69-ben, hogy Iszisz-papnak álcázva magát és az Iszisz-hívek közé vegyülve szökött át a Tiberis túlsó partjára.¹⁹

Fennmaradt egy Aelianosz-töredék a következő szöveggel: „Marcust, aki jó családból származott és aedilisi méltóságot viselt, proscriptio alá vetették. Ekkor tehát – rejtőzködni akarván – levágta haját és szakállát és olyan egyiptomi öltözetet öltött, amelyet Iszisz szolgálói viselnek, rázta a szisztrumot és városból városba vonult, és koldult az istennőnek, és így a szükséges enivalót, az éhség gyógyszerét, kielégítő módon megkapta.”²⁰ (Aelianosz SEPTIMIUS SEVERUS ideje alatt (i. sz. 193–211) élt. CARACALLA (i. sz. 211–217) bevezette Rómába Iszisz titkos szertartását, és Szarapisz tiszteletére templomot emelt a Quirinalis-on.²¹

Az egyiptomi tudományról a korabeli rómaiaknak túlzó elképzelései voltak. ARNUPHISZ volt az az egyiptomi pap, aki MARCUS AURELIUS (i. sz. 161–180) szolgálatában állt, és Marcus Aurelius véleménye szerint elérte „valamilyen tudománnyal” i. sz. 172-ben, hogy eső essen, és ne haljon szomjan a quádokkal szembenálló római hadsereg.²² Marcus Aurelius ezt az esőcsodát diadaloszlopán is megerősítette.²³

Septimius Severus, amikor i.sz. 199 és 202 között végigjárta a keleti provinciákat,²⁴ a Historia augusta²⁵ és CASSIUS DIO szerint is sok mindennel megismerkedett Egyiptomban (Memphis, Sarapis-kultusz, piramisok, labirintus, nílusi hajózás) és a kortárs CASSIUS DIO dicsérő szavai szerint „nem volt sem emberi, sem isteni dolog olyan, amelyet kifürkészhetetlenül hagyott volna.” Azután váratlanul hozzáteszi, hogy a szent helyekről összeszedte a titkos tudományt tartalmazó

¹⁴ Georgiosz Monachosz: Chronicon. Lipsiae 1904. 583, 20. – 584, 18. Suidae lexicon (A. Adler féle kritikai kiadás) Σ 117.

¹⁵ Georgiosz Monachosz: Chronicon. Lipsiae 1904. 584, 18. – 585, 6. Suidae lexicon (A. Adler féle kritikai kiadás) M 23.

¹⁶ Suidae lexicon (A. Adler-féle kritikai kiadás) Θ 415.

¹⁷ Johannesz Malalasz: Chronographia. Bonnae 1831. 24, 22 – 25, 10.

¹⁸ Suetonius: Vespasianus 7, 1. Tacitus: Historiae IV. 81–82.

¹⁹ Suetonius: Domitianus 2.

²⁰ Claudius Aelianos: Epistulae et fragmenta. Lipsiae 1994. Teubner fr.124 b és 124. c Souda (A. Adler féle kritikai kiadás) A 211 Σ 293 Π 2900.

²¹ Historia Augusta: Caracalla 9. Maurice Besnier: L'empire romaine de l'avènement des Severs au concile de Nicée-Paris 1937. 64.

²² Souda A 3987.

²³ Kákósy László: Varázslás az ókori Egyiptomban. Budapest 1978. 147–148. Kovács Péter: Marcus Aurelius esőcsodája és a markoman háborúk. Pécs 2005. 5. és 31.

²⁴ M. Besnier: L'empire romaine de l'avènement des Severs au concile de Nicée. Paris 1937, 25–26.

²⁵ Historia augusta: Septimius Severus XVII.

²⁶ Cassius Dio: Historia romana 75, 13, 1–2.

könyveket és bezárta Alexandrosz síremlékébe, hogy többé senki se lássa sem a testet, sem a könyvekben leírtakat.²⁶

Azt pedig, hogy miért ne láthatná, azt a DIOCLETIANUS-szal (i. sz. 284–305) kapcsolatos adatok bizonyítják. A dominatust megteremtő császár ellenében egy bizonyos Achilleusz császárrá kiáltotta ki magát Egyiptomban. Diocletianus csak nyolchónapi ostrom után veszi be Alexandriát és végezteti ki az ellencsászárt.²⁷ A JOHANNESZ ANTIOCHENUS féle, i.sz. 610-ben záruló Krónika szerint ezután „azokat a könyveket, amelyeket a régiek írtak az arany és ezüst kémiajáról, felkutatatta és elégettette, hogy ne nyerhessenek ilyesféle tudomány révén az egyiptomiak gazdagságot, hogy ezentúl vagyonuk tömegében bízva ne emeljék fel kezüket a rómaiak ellen”.²⁸

Szarapisz egyiptomi kultusza bekapcsolódik a szent szinkretizmus nevében folyó küzdelemben, az antik életérzés utolsó védelmi harcába a győztes kereszténység ellen. Amikor I. THEODOSIUS császár rendelettel bezáratta, leromboltatta és törvénytelené tette i.sz. 392-ben a pogány kultuszokat, THEOPHILOSZ, Alexandria érseke az alexandriai keresztény csőcselék élén rombolja le és semmisíti meg a gyönyörű szentélyt,²⁹ amelynek oszlopcsarnokát, életet lehelő szobrait és egyéb remekműveinek sokaságát AMMIANOSZ MARCELLINUS nem sokkal előtte még olyan tisztelettel emlegette.³⁰ Ezt az évet mondják a pogányság sírdalának. Pedig ez a város sokáig volt a vallási tolerancia mintaképe, lévén két civilizáció metszéspontja.³¹

Az, hogy az alexandriai patriarchák hatalmát mennyire nem korlátozta semmi, egy másik, még véresebb eseményből lett nyilvánvaló. Ez a történet Hüpatióval, az alexandriai tudós-matematikussal, asztrológussal és filozófussal esett meg. Ezt a filozófusnőt mindenki tisztelte, olyannyira hogy tanácsait Egyiptom helytartója és a város megválasztott vezetői is szívesen meghallgatták. Ezt viszont KÜRILLOSZ patriarcha (i.sz. 412–438.) nem tűrte, és DAMASZKIOSZNAK, az athéni Akadémia utolsó vezetőjének híradása és a Souda „Hüpatia” szócikke szerint „a lakásából szokott módon kilépő Hüpatiónak nekirontott sok összegyűlt állatias, igazán iszonyatos férfi, akik nem tekintve sem az istenek bosszúját, sem az emberek gyalázatát, elpusztították a filozófusnőt, ezzel a legnagyobb bünt és gyalázatot hozván hazájukra”.³² A történet olyan iszonyatos volt, hogy még a keresztény egyházatyákat is megrázta. SZOKRATÉSZ, aki az i.sz. 325 és 439 közötti eseményeket foglalja össze, azt írja, hogy ORESZTÉSZ, Alexandria praefectus-a tisztelettel tekintett Hüpatióra, de Kürillosz megbízatásából egy Petrus nevű szörnyeteg vezette keresztény különítmény i.sz. 415-ben elhurcolta az Ecclesiára, és ott ruháit leszaggatták, tagjait széttépték,³³ a IV. és V. század határán élő, és az eseményeket i.sz. 300-tól 425-ig megörökítő PHILOSZTORGIOSZ pedig úgy tudósít, hogy HÜPÁTIÁT, a matematikust és az astronomia tudósát gonoszul széttépték a homoiont vallók.³⁴

Az erkölcsi felháborodás azonban nem volt ahhoz elég, hogy ez a szörnyű büntett bármilyen következményekkel járjon az Ecclesia tagjait vagy a patriarchát illetően. Ezzel ellentétben azonban ZENON idején (i. sz. 474–491) az alexandriai iskola nagy tekintélyű filozófusai és tanárai: HÉRAISZKOSZ, AMMONIOSZ, HARPOKRATÉSZ és HÓRAPOLLON harcolnak féltitkos társaságként az

²⁶ Cassius Dio: Historia romana 75, 13, 1–2.

²⁷ M. Besnier: L'empire romaine de l'avènement des Severs au concile de Nicée. Paris 1937. 295. Eutropius: Breviarium ab urbe condita IX. 22, IX. 23, 8 Aurelius Victor: Liber de Caesaribus 39. /23 és 38

²⁸ Johannesz Antiochenus: Chronica Fragmenta Historicorum Graecorum IV. Parisiis 1851. 601. Suidae lexicon (A. Adler féle kritikai kiadás) Δ. 1156.

²⁹ A. A. Vasiliev: History of the Byzantine empire. Madison 1952, 82–83.

³⁰ Ammianosz Marcellinus: Rerum gestarum libri 22, 16, 12.

³¹ A. Fliche és V. Martin: Histoire de l'Eglise II. Paris 1938. 225.

³² Damascios: Vita Isidori ed. Clemens Zintzen, Hildesheim 1967. fr.102. (p. 77, 79, 81) Suidae lexicon (A. Adler féle kritikai kiadás) Y 166.

³³ Socrates: Historia ecclesiastica VII. 13–15.

³⁴ Philosztorgiosz: Historia ecclesiastica VIII. 9.

ősök vallásáért,³⁵ és a szintén egyiptomi tudósról, Pamprepioszról tudható az, hogy az Illus-féle felkelés kapcsán i. sz. 484-ben megpróbálta helyreállítani a pogány istenek beszűntetett kultuszát.³⁶

Hozzá lehet még tenni mindezekhez azt az adatot, hogy amikor JUSTINIANUS i. sz. 529-ben bezáratta az athéni Akadémiát, az alexandriai iskola megmenekült, túlélte az arab hódítást és II. OMAR idején (i. sz. 717–720) emigrált Antiochiába.³⁷

Egyiptom, úgy tűnik, hogy a kereszténység elfogadásával és az ősök vallásának védelmével is csak önállóságát akarja kinyilvánítani. Amikor a Perzsa állam i. sz. 619-ben elfoglalja Egyiptomot, bennük a helybeliek felszabadítókat láttak, és amikor az arabok hatolnak be területükre – miután Bizánc 629-ben visszafoglalta az országot – ők is ellenállás nélkül hatolnak be Egyiptom területére (i. sz. 639 és 641 között), amelyet alig kiképzett csapatok védtek nagyon gyengén.³⁸

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Maurice Besnier: L'empire romain de l'avènement des Severs au concile de Nicée (Histoire Ancienne troisième partie: Histoire Romaine IV.) Paris 1937.

A. Bouché-Leclercq: Histoire des Lagides. Paris 1903 – Bruxelles 1963.

Louis Bréhier: Bizánc tündöklése és hanyatlása Budapest, 1997.

Louis Bréhier: A bizánci birodalom intézményei. Budapest, 2003.

Dobrovits Aladár: Húsvét, a meghaló és feltámadó istenség ünnepe. In D. A.: Egyiptom és az ókori Kelet világa 409-416.

Dobrovits Aladár: A római császárkori Osiris-vallás megértéséhez. In D.A.: Egyiptom és az ókori Kelet világa 1-39.

Dobrovits Aladár: Egyiptom és a hellenizmus In. D. A.: Egyiptom és az ókori Kelet világa 127-218.

A. Fliche és V. Martin: Histoire de l'Eglise II. Paris 1938.

Kákósy László: Varázslás az ókori Egyiptomban. Budapest 1978.

Kovács Péter: Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk. Pécs 2005.

Paul Lemerle: Le premier humanisme byzantin. Paris 1971.

Jean Maspero: Horapollon et la fin du paganisme égyptien. Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO) XI. 1914. 164.-195.

D. B. Redford: The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, Oxford 2001.

A. A. Vasiliev: History of the Byzantine empire. Madison 1952.

FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK:

Claudius Aelianus: Epistulae et fragmenta Stutgardiae et Lipsiae 1994, (in aedibus Teubneri)

Ammianosz Marcellinus: Rerum gestarum libri, qui supersunt Lipsiae 1875 (in aedibus Teubneri)

Apollodorosz: Bibliothéké. Lipsiae 1854 (in aedibus Teubneri)

Flavius Arrianus: Anabasis. Parisiis 1846 editore Firmin Didot)

³⁵ *M. Jean Maspero*: Horapollon et la fin du paganisme égyptien. Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO) XI. 1914. 164–195.

³⁶ *Louis Bréhier*: Bizánc tündöklése és hanyatlása. Budapest, 1997 21.

³⁷ *Paul Lemerle*: Le premier humanisme byzantin Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au X. siècle. Paris 1971. 24–25, 68–71.

³⁸ *A. A. Vasiliev*: History of the Byzantine Empire. Madison 1952. 208–210. *Louis Brechier*: A bizánci birodalom intézményei. Budapest 2003. 455.-456. *Louis Brechier*: Bizánc tündöklése és hanyatlása, Budapest, 1997, 43–48.

- Sextus Aurelius Victor*: Liber de Caesaribus. Leipzig 1970. Bibliotheca Teubneriana
Clemens Alexandrinus: Prorepticus Opera. Leipzig 1905. Band. I. 1.-86.
Damascios: Vitae Isidori reliquiae. Ed. Clemens Zintzen Hildesheim 1967
Dio Cassius: Historia romana. Vol. I.-V. Lipsiae 1863-1865. (in aedibus Teubneri)
Dionysios: Orbis terrarum descriptio. Lipsiae 1825. Symptibus et typis Teubneri
Eustathii commentarii ad Dionysium Periegetem Geographiae Graeci Minores. Vol II. Parisiis 1855. ed. Firmin Didot
Eutropius: Breviarium ab urbe condita. Leipzig 1979. Bibliotheca Teubneriana
Georgios Monachos: Chronicon. Ed. Carolus de Boor, Lipsiae 1904 (in aedibus Teubneri)
Johannesz Antiochenus: Chronica. Fragmenta Historicorum Graecorum 4. Parisiis 1851, 535-622. (editore Firmin Didot collegit C. Muellerus)
Ambrosius Theodosius Macrobius: Saturnalia. Lipsiae 1963. in aedibus Teubneri
Johannes Malalas: Chronographia. Bonnae 1831. (ed. L. Dindorfius)
Nymphodoros Syracusanus: Fragmenta (Fragmenta Historicorum Graecorum 2, Parisiis 1841) 375-381.
Pausanias: Descriptio Graeciae. Parisiis 1845. editore Firmin Didot
Philostorgiosz: Historia ecclesiastica. Berlin 1972
Plutarchosz: De Iside et Osiride 24. (scripta moralia). De solertia animalium (scripta moralia)
Plutarchosz: Scripta moralia. Vol. I.-II. 1839-1841. (Opera omnia 1839-1855. Parisiis editore Firmin Didot)
Strabon: Geographica. Parisiis editore Firmin Didot 1883
Socrates: Historia ecclesiastica. Patrologia graeco-latina 67. 1864 Paris
Scriptores Historiae Augustae. Lipsiae 1865 (in aedibus Teubneri) Severus (125-143.) Antoninus Caracallus (167-176.)
Suidae lexikon. Ed. A. Adler, Bd. 5. Leipzig 1928-1938
Suetonius: Duodecim Caesares. Omnia opera, Parisiis 1828. I. 1-478. II. 1-418
Cornelius Tacitus: Historia (Cornelius Tacitus: Libri, qui supersunt. Vol. I.-II. Lipsiae 1861, 1867. in aedibus Teubneri)

A szerző elérhetősége:

Dr. Schiller Vera

e-mail: schillervera@freemail.hu